

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՈՒՄԱՆԻԶՄԸ ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԳՐԻԳՈՐ ԱՍԱՏՐՅԱՆ

Հոգվածը նվիրված է արդի հումանիզմի բնորոշ գծերի ու առանձնահատկությունների վերլուծությանը, արդիականության գլոբալ պրոբլեմների լուծման գործում նրա դերի բացահայտմանը:

Բանալի բառեր – հումանիզմ, համամարդկային արժեքներ, հասարակական առաջադիմություն, մշակույթների երկխոսություն, սոցիալական արդարություն, ռացիոնալիզմ, արդիականության գլոբալ պրոբլեմներ, հումանիզմի հակոտնյալներ:

Հումանիզմն իր սկզբնավորման ժամանակներից ի վեր անգնահատելի դեր է խաղացել մարդկության սոցիալ-քաղաքական ու հոգևոր առաջընթացի, ամբողջությամբ վերցրած՝ մարդկային քաղաքակրթության զարգացման գործում:

Օժտված լինելով ստեղծարար բացառիկ ներուժով՝ հումանիզմը պատմական էվոլյուցիայի ընթացքում ոչ միայն չի կորցրել իր կենսունակությունը, այլև տեսական մտքի նվաճումներով և հասարակական առաջընթացի կենդանի պրակտիկայով հարստացած՝ խորացրել է իր բովանդակությունը՝ մեր օրերում ձեռք բերելով արտակարգ կարևորություն:

Դասական հումանիզմի գաղափարները, որոնք վառ դրսևորվեցին Վերածնության դարաշրջանի, իսկ այնուհետև՝ Լուսավորականության, գերմանական դասական փիլիսոփայության մեջ և մարքսիզմի փիլիսոփայական ուսմունքում, իրենց դրոշմն են դրել անցյալ դարաշրջանի վրա: Այդ գաղափարների բարերար ազդեցությամբ է ընթացել վերջին մի քանի դարերի համաշխարհային պատմությունը: Մի ամբողջ շարք նոր, հիմնարար հասկացություններ ու սոցիալական արժեքներ (աշխարհիկ մտածողություն, բանականության պաշտամունք, անհատի իրավունքներ և ազատություններ, սոցիալական առաջադիմության, լուսավորության ու գիտության դերի նոր ըմբռնում և այլն) մարմնավորվեցին իրական կյանքում, սոցիալ-քաղաքական պրակտիկայում ու մարդկանց համոզմունքներում՝ դառնալով հասարակական զարգաց-

ման զորեղ լծակ: Հումանիզմի հիմնարար գաղափարներից ու սկզբունքներից շատերն այդ ընթացքում ներթափանցեցին հասարակության սոցիալական ու հոգևոր կյանքի տարբեր ոլորտներ՝ որոշակիորեն պայմանավորելով ոչ միայն մարդկության զարգացման ընթացքը, այլև ապագայի միտումները:

Սակայն դասական հումանիզմի երախտավորների երազանքը բանականության դարաշրջանի հաստատման մասին մնաց անկատար: Հատկապես XX դարի երկրորդ կեսից սկսած՝ հումանիզմի գաղափարները սկսեցին հարցականի տակ դրվել ոչ միայն դասական հումանիստական ժառանգության մերժմամբ հանդես եկած հետմոդեռնիզմի փիլիսոփայության մեջ, այլև սոցիալական պրակտիկայի, մարդկության նորագույն պատմության բուն ընթացքով: Ակներև դարձավ, որ հետմոդեռնիստական քաղաքակրթության մի շարք երևույթներ ոչ միայն չեն համապատասխանում հումանիստական արժեքներին ու իդեալներին, այլև իրենց բնույթով ուղղակի հակահումանիստական են: Աշխարհը լի է սուր բախումներով, հակասություններով ու կոլիզիաներով, իր մի շարք կողմերով անարդար ու անբանական է նոր սոցիալական իրականությունը: Այդ ամենի հետևանքով որոշակի ճգնաժամ է ապրում և դասական հումանիզմը: Եվ հարց է առաջանում՝ հրաժարվե՞լ, արդյոք, դասական հումանիստական ժառանգությունից, թե՞ հենվելով դասական հումանիզմի ավանդույթների, նրա նվաճումների վրա՝ ձեռնամուխ լինել արդի աշխարհայացքային սկզբունքների, հումանիստական նոր հայեցակարգի մշակմանը:

Հումանիզմի պրոբլեմն աննախադեպ ակտուալություն է ձեռք բերում մեր օրերում՝ կապված արդի դարաշրջանում մարդկության առջև ծառացած նոր մարտահրավերների և սպառնալիքների հետ, որոնք աչքի են ընկնում աննախադեպ մասշտաբներով ու վտանգավորությամբ: Սպառնալի չափեր են ընդունում հատկապես հումանիզմի այնպիսի հակոտնյաներ, ինչպիսիք են միջուկային տեխնոլոգիաների տարածումն ու տիեզերքի ռազմականացումը, զինված հակամարտությունների ծավալումը, միջազգային ահաբեկչությունը, բնապահպանական կոլիզիաները, գիտատեխնիկական առաջադիմության բացասական հետևանքների խորացումը, բնական պաշարների աստիճանական սպառումը, կենսական ռեսուրսների նվազումը, բնակչության արագ ու չվերահսկվող աճը, կենսամիջոցների թերարտադրությունը, առանձին երկրների ու տարածաշրջանների հետամնացությունն ու աղքատությունը, անգրագիտության բարձր մակարդակը և այլ բացասական դրսևորումներ, որոնք, ցավոք, շարունակում են մնալ մեր օրերի ուղեկիցը:

Այդ վտանգները կրում են համապարփակ, գլոբալ բնույթ՝ սպառնալով համայն մարդկությանը, նրա բուն գոյությանը: Ուստի և դրանց դեմ պայքարը ձեռք է բերում արտակարգ հրատապություն, դառնում բոլոր ազգերի ու ժողովուրդների ընդհանուր խնդիրը՝ պահանջելով ընդհանուր նպատակների շուրջ նրանց համախմբում, համայն մարդկության նյութական ու հոգևոր ներուժի միավորում:

Մյուս կողմից՝ նոր, այսպես կոչված տեղեկատվական քաղաքակրթությունը, որը հավակնում է փոխարինել հետինդուստրիալ հասարակությանը, բնորոշվում է ոչ միայն հասարակական հարաբերությունների ամբողջ համակարգի վերարտադրության սկզբունքորեն նոր տեխնոլոգիական եղանակով, այլև մարդու, տեխնիկայի և բնության փոխներգործության յուրահատուկ բնութթով: Սոցիալ-տնտեսական իմաստով շեշտը դնելով նոր, միջին դասակարգի վրա՝ տեղեկատվական քաղաքակրթությունը փորձում է ավարտված համարել մարդկության պատմության այն տևական ժամանակաշրջանը, որը բնորոշվում էր դասակարգերի գոյությամբ ու պայքարով:

Հասարակական արտադրության սոցիալական վերակողմնորոշման և մարդու աշխատանքային գործունեության հումանիզացման միտումները, ծանրության կենտրոնի տեղափոխումը դեպի ինտելեկտուալ, հոգևոր ոլորտ օբյեկտիվորեն նպաստում են հասարակական կյանքում հումանիզմի դերի ու նշանակության աննախադեպ աճին: Տեղեկատվական քաղաքակրթության զարգացումը պահանջում է մարդու, նրա արարող դերի ու ստեղծագործական ունակությունների մշտական կատարելագործում: Նոր պայմաններում մարդը դառնում է ոչ միայն հասարակության հիմնական սոցիալական չափումը, այլև նրա գլխավոր սոցիալական բովանդակությունը:

Սակայն կյանքի տարբեր ասպարեզներում ընթացող հասարակական վերափոխումները, զուրկ լինելով սոցիալական ուղղվածությունից, շատ դեպքերում հանգեցնում են անցանկալի երևույթների, սոցիալական կապերի ու հարաբերությունների դեհումանիզացիայի, սոցիալական անարդարության ուժեղացման, ճգնաժամային երևույթների սրման: Հարցականի տակ են դրվում ու մերժվում դարերի միջով անցած, իրենց կենսունակությունը հաստատած և ամեն մի քաղաքակիրթ ժողովրդի հոգևոր նկարագրի անկապտելի մասը հանդիսացող բարոյական արժեքներն ու սկզբունքները: Հասարակության մեջ նկատվում է հաշտվողականություն դեպի բռնությունը, հանդուրժողականություն դեպի հանցավորությունը: Տիրապետող է դառնում արժեքային վակուումը, և որպես հետևանք՝ տեղի է ունենում մարդկանց աշխար-

հայացքի ծնախեղում, իռացիոնալիզմի ու միստիկայի աճ, մարդկանց կենսական կողմնորոշման նահանջ ռացիոնալիզմի դիրքերից:

Ուստի արդի անցումային հասարակության պայմաններում հումանիստական արժեքների, աշխարհայացքային ճիշտ կողմնորոշիչների հաստատման, պատմական նոր իրադրությունում հումանիզմի գաղափարների վերախմաստավորման, հասարակական ու անհատական գիտակցության մեջ դրանց ներդրման, հասարակական հարաբերություններից բռնության և դաժանության դուրսմղման, սոցիալական իրականության մարդկայնացման հարցերը դառնում են ոչ միայն բարեփոխումների իրականացումը ռացիոնալ հուն մղելու անհրաժեշտ պայման, այլև յուրաքանչյուր երկրի ազգային անվտանգության ապահովման հրամայական:

Հասարակական կյանքում հումանիզմի դերի աճն ընդլայնում է նրա մասշտաբները, այն դուրս բերում համամոլորակային մակարդակ: Եվ դա տեղի է ունենում ամենևին ոչ պատահաբար, այլ պայմանավորված է մի կողմից՝ հումանիզմի գաղափարների համամարդկային բնույթով, մյուս կողմից՝ արդի աշխարհում հումանիստական արժեքների լայն տարածմամբ՝ կապված նաև ժողովրդավարության սահմանների անընդհատ ընդլայնման, մարդկանց ու ազգերի միջև քաղաքակիրթ հարաբերությունների հաստատման և տրանսմշակութային կապերի սերտացման հետ:

Ժամանակակից աշխարհում հումանիզմի գաղափարներին վիճակված է մեծ ու պատմական առաքելություն: Եվ դա ամենից առաջ այն պատճառով, որ դրանք ամենալայն ընդգրկումով համամարդկային գաղափարներ են, որոնք ընկած են բոլոր քաղաքակրթությունների ու մշակույթների, բոլոր կրոնների ու կոնֆեսիաների, արևելյան ու արևմտյան աշխարհընկալումների հիմքում և ընդունակ են նոր հազարամյակի հիմնախնդիրներին դեմ հանդիման դառնալու հուսալի կամուրջ՝ միավորելու համար բոլոր երկրներն ու ժողովուրդներին, համայն մարդկությանը: Օժտված լինելով ստեղծարար մեծ ներուժով՝ այդ գաղափարներն ընդունակ են ոչ միայն լուծում տալու արդիականության հրատապ հիմնախնդիրներին, այլև միտված են գալիքին և նախապատրաստում են այն:

Ընդ որում հումանիզմը հանդես է գալիս որպես «մտածող աշխարհայացք»¹: Արդի հումանիզմն իր այդ հիմնարար հատկանիշի՝ ռացիոնալիզմի շնորհիվ, որը նրա ստեղծարար ուժի ու կենսունակության աղբյուրն է, ըն-

¹ Ալբերտ Շվեյցերի արտահայտությունն է (տե՛ս **Швейцер А.** Культура и этика. Москва, 1973, стр. 82):

դունակ է արթնացնելու և զարգացնելու մարդու հոգևոր ընդունակությունները: Եվ ընդհանրապես, «Ցանկացած իրական առաջադիմություն աշխարհում կանխորոշված է վերջին հաշվով ռացիոնալիզմով»²:

Նոր հազարամյակում մարդկությանը վիճակված գլոբալ ճգնաժամի հաղթահարումը պահանջում է մշակել ու հասարակական գիտակցության մեջ սերմանել նոր դարաշրջանի հասունացած խնդիրներին ու ներքին պահանջ-մունքներին համահունչ գաղափարներ, աշխարհընկալման ու կենսական արժեքների գնահատման նոր եղանակ՝ միտված արդի հասարակության գաղափարաքաղաքական վերափոխմանը, մարդկանց ու ժողովուրդների գործունեության հումանիստական սկզբունքների ձևավորմանը, ընդհանուր նպատակների ու համամարդկային արժեքների շուրջ երկրների ու ժողովուրդների համախմբմանը, նրանց փոխհարաբերությունների ներդաշնակեցմանը, խաղաղ ու անկոնֆլիկտ աշխարհի ստեղծմանը: Մարդկության զարգացման նման հեռանկարը հավանաբար նկատի ունի մեր ժամանակների գերմանացի հայտնի փիլիսոփա ու հասարակագետ Յուրգեն Հաբերմասը, երբ նշում է, որ եթե XIX-XX դարերում մարդն իրեն դրսևորել է որպես անհաշտ, առճակատող էակ, ապա նոր դարում նա պետք է դառնա համաձայնող, կոմպրոմիսի ձգտող:

Այն մնայուն ու անանց արժեքների ու հիմնարար գաղափարների շարքում, որոնց շուրջ կարող է համախմբվել մարդկությունը, իրենց նշանակալիությամբ ու միավորիչ ներուժով խիստ առանձնանում են հումանիզմի, մարդասիրության գաղափարները, որոնք ներթափանցված են խոր լավատեսությամբ ու կենսահաստատ մեծ ուժով և առավել համահունչ ու ներդաշնակ են քաղաքակրթության զարգացման ներկա փուլի կենսական պահանջմունքներին, նոր դարաշրջանի ոգուն: Դրանք առավել կենսունակ ու համամարդկային գաղափարներ են, որոնք ընկած են բոլոր քաղաքակրթությունների ու մշակույթների, կրոնների ու կոնֆեսիաների, արևելյան ու արևմտյան աշխարհընկալումների հիմքում:

Այստեղից էլ՝ հումանիստական աշխարհընկալման ձևավորման, հումանիզմի գաղափարների տարածման, մարդկանց, ազգերի ու պետությունների փոխհարաբերություններում հումանիզմի սկզբունքների արմատավորման հույժ կարևորությունն ու հրատապությունը մեր օրերում:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 84:

Նոր ժամանակների հրամայականներին, մարդկությանն սպառնացող վտանգներին դեմ հանդիման անհրաժեշտ է գործի դնել հումանիզմի գաղափարների մոբիլիզացնող ու կոնսոլիդացնող ներուժը, ըստ ամենայնի նպաստել վարքագծի հումանիստական սկզբունքների ու նորմերի ձևավորմանը, մարդկանց ու ժողովուրդների փոխհարաբերություններում դրանց արմատավորմանն այն հաշվով, որ թույլ չտրվի հասարակական հարաբերությունների ապամարդկայնացում, հումանիզմի սկզբունքների ու պահանջների անտեսում:

Արդի աշխարհում հույժ կարևոր է ազգերի ու ժողովուրդների հոգևոր շփման ու համագործակցության հաստատումը: Ազգային, մշակութային մեկուսացման ձգտումը, ուրիշ մշակույթների նկատմամբ նիհիլիստական, մերժողական վերաբերմունքը, ռռավել ևս՝ անհանդուրժողականությունը հակասում են նոր ժամանակների ոգուն, մշակույթների զարգացման իմանենտ օրենքներին ու տրամաբանությանը: Ոչ մի մշակույթ, իր ինքնատիպությամբ ու արժեքավորությամբ հանդերձ, ինքնաբավ ու կատարյալ չէ և իր սեփական նեղ սահմաններից դուրս գալու, մյուս մշակույթների հետ շփման ներքին պահանջ է զգում: Մյուս մշակույթների հետ ակտիվ շփումն ու համագործակցությունն էլ հենց դառնում են կարևոր խթան՝ բացահայտելու համար այն ստեղծագործական ներուժը, որը պարունակում է տվյալ մշակույթը:

Բռնությունն ու կոպիտ ուժը տարանջատում ու խորթացնում են մարդկանց ու ազգերին՝ նրանց դնելով համընդհանուր առճակատման եզրին: Պատերազմներն ու ռազմական գործողությունները չեն կարող և չպետք է դառնան աշխարհում առկա խնդիրների լուծման միջոց, ուստի և դրանք պետք է փոխարինվեն քաղաքական, տնտեսական, դիվանագիտական և հոգևոր-մշակութային ներգործության միջոցներով, որոնք կծառայեն ոչ թե ժողովուրդների օտարմանը, այլ մերձեցմանը:

Դա նշանակում է, որ մարդկության ապագան պետք է փնտրել ոչ թե պառակտման ու դիմակայման ուղիներում, այլ տարբեր քաղաքակրթությունների ու մշակույթների, կրոնների ու դավանանքների, Արևելքի ու Արևմուտքի երկխոսության, փոխըմբռնման ու համագործակցության մեջ: Միայն մարդկանց ու ժողովուրդների միջև համագործակցության հաստատմամբ, բարեկամության ու համերաշխության միասնական ոգով ու համատեղ ջանքերով է հնարավոր դիմագրավել մեր ժամանակների փոթորկալի իրադարձություններին, մարդկությանն սպառնացող մարտահրավերներին, հասնել առկա հիմնախնդիրների լուծմանը, ներկա հազարամյակում քաղաքակրթության ան-

նախընթաց վերելքի ապահովմանը, հակամարտություններից ու բախումներից ազատ, խաղաղ ու ներդաշնակ աշխարհի ստեղծմանը:

Դա թույլ կտար լուծել ոչ միայն մեր օրերում մարդկության առջև ծառացած գլոբալ խնդիրները, այլև միաժամանակ հնարավոր կդարձներ հաջողությամբ կենսագործել «աշխարհի առանց պատերազմի, առանց էթնիկական ու կրոնական բախումների» մարդասիրական նշանաբանը՝ նոր հազարամյակը դարձնելով մշակույթների ու քաղաքակրթությունների, Արևելքի ու Արևմուտքի միջև շահագրգիռ երկխոսության ու փոխշահավետ համագործակցության ժամանակաշրջան: Դա մեծապես կնպաստեր տարբեր ժողովուրդների, հատկապես անմիջական հարևանությամբ, պատմական հանգամանքների բերումով կողք կողքի ապրող ազգերի միջև առկա կոնֆլիկտների ու անցյալից եկող թնջուկների ու անհամաձայնությունների փոխզիջումային կարգավորմանը, ազգային էգոիզմի, օտարման, թշնամանքի ու առճակատման աստիճանական հաղթահարմանը, անցյալի իրողությունների ու պատմական արդարության հիմքի վրա փոխշահավետ շփումների ու բարիդրացիական հարաբերությունների հաստատմանը: Դա կծառայեր նաև տարածաշրջանային բախումների կարգավորմանն ու կանխմանը:

Այնժամ հումանիզմի գաղափարները, ձեռք բերելով կենսական միս ու արյուն, կդառնան պատմական զարգացման ներկա փուլում մարդկանց ու ազգերի փոխհարաբերությունների սկզբունքները որոշող և նրանց միավորող մեծ ու ստեղծարար ուժ, հուսալի պատվար՝ ընդդեմ մարդկության միասնությունը ջլատող գործոնների, նոր ժամանակների սպառնալիքների ու մարտահրավերների, գալիք ժամանակների անակնկալների: Դրանք կծառայեն բանականության ու արդարության սկզբունքների վրա խարսխված և ապագային միտված նոր հասարակության կերտմանը, մարդու գոյության և ստեղծագործության համար այնպիսի պայմանների ստեղծմանը, երբ մարդկային ուժի զարգացումը կդառնա գերիշխող սկզբունք, հասարակական առաջադիմության գերագույն նպատակ:

ГУМАНИЗМ И СОВРЕМЕННОСТЬ

ГРИГОР АСАТРЯН

Статья посвящена анализу характерных черт и особенностей современного гуманизма, раскрытию его роли в решении глобальных проблем современности.

Ключевые слова – гуманизм, общечеловеческие ценности, общественный прогресс, диалог культур, социальная справедливость, рационализм, глобальные проблемы современности, антиподы гуманизма.

HUMANISM AND MODERNITY

GRIGOR ASATRYAN

The article is devoted to the analysis of the characteristic features and distinguishing traits of modern humanism thus revealing its role in solving the global problems of modernity.

Key words – humanism, universal values, social progress, dialogue of cultures, social justice, rationalism, global problems of modernity, antipodes of humanism.